भावाभावव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वरूपव्याप्तिग्रहेहेतुके १अनुमानभेदे "तच्चानुमानं त्रिविधं केवलान्वयिव्यतिरेकिव्यतिरेकिभेदात्" चिन्तामणिः। यथा पृथिवी इतरभिन्ना गन्धवत्त्वात् इत्यादि। व्यतिरेकिदृष्टान्तश्च यत्रैवं तत्रैवमित्यादि। २व्यतिक्रामके च स्त्रियां ङीप्।

व्यतिषक्त त्रि० वि+अति+षञ्ज-क्त। १मिश्रिते २व्याप्ते च

व्यतिषङ्ग पु० वि+अति+षञ्ज-घञ्। परस्परमेलने।

व्यति(ती)हार पु० वि+अति+हृ-घञ् वा दीर्घः। परीवर्त्ते हेमच०। २परस्परेणजातीवक्रियावरत्वे।

व्यतीत त्रि० वि+अति+इण्-क्त। अतीते "व्यतीतकालस्तु भूतमध्युषितः" इति रघुः।

व्यतीपात पु० वि+अति+पत-घञ् दीर्घः। १अहोत्रातभेदे २अपमाने मेदि० विष्कुम्भादिषु मध्ये १योगभेदे ज्यो०त० "अवधानिधनिशाहीनानदैवतमसते। यद्यमा रविवारेण व्यतीपातः स उच्यते" इत्यमरः। ४तिथ्यादियोगभेदे च पातशब्दे ३२९७५० दर्शिते ५वर्षे त्रि० चक्रे क्रान्तिसाम्यात्मके योगविशेषरूपे ६वाक्यभेदे

"व्यतीपातत्रयं वारं नक्षत्रान्त्रितयं तथा। एतद् भवत्रितयं सर्वकर्मसु वर्जयेत्" सु०सि० "व्यतीपाताख्यं योगविशेषात्मकौ क्रान्तिसाम्यरूपौ द्वौ व्यतीपातौ विषुवद्वृत्तस्थितौ क्रान्तिसाम्यात्मकेन व्यतीपातयोरेव भेदः न पृथक्। यथाकान्तर्गतयोगान्तर्गत व्यतीपातश्चेति त्रयम्" रङ्ग०। भविष्यपु० "चतुर्दश्यां यदा दोषो व्यतीपातेन पार्थिव। तदा पुण्यतमः कालो देवानामपि दुर्लभः। तदा यः स्नाति नद्यां भक्त्या तत् फलमाप्नुयात्। यत्र तत्र विपश्चोऽपि नद्यामस्यजन्तु यः" प्रा०त० उक्ते ६तिथ्यादियोगभेदे। "निरंशं दिवसं विष्टिं व्यतीपातञ्च वैष्टतिम्। वैधृतिं वापि शुभैर्हीनं यायाद्दूरमपि वर्जयेत्। परिघस्य त्यजेदर्द्धं शुभकर्म ततोपरम्। नक्षत्रव्यातयोः घट्ट च नव कन्यवज्रयोः। वैधृतिं व्यतीपातौ च शुभं परिवर्जयेत्"। अस्य प्रतिप्रसवमाह भोजराजः "न विष्कम्भो न वा नक्षत्रो न व्यतीपातवैधृती। चन्द्रतारावले प्राप्ते दोषाणस्यन्त्यसंज्ञकाः। नवव्यङ्गारयो विष्टिः शनैश्चरदिनं तथा। व्यतीपातो हि इन्द्रेण वज्रायुधं दक्षिणे स्थितः। यदि विष्टिव्यतीपातौ दिनं वाप्यशुभं भवेत्। कृष्यतेऽद्भुतयोगेन भास्करेण तनौ यथा" ज्यो० त०। [अमरः।

व्यत्यय पु० वि+अति+इण्-अच्। १व्यतिक्रमे २विपर्य्यये च

व्यत्यास पु० वि+अति+अस-घञ्। विपर्य्यये अमरः।

व्यथ भये चलने दुःखाहुभये च भा०आत्म०अक० सेट्। व्यथते अव्यथिष्ट भित्त्वा घटा०। व्यथयति भित्त्वा चक् व्यथा।

व्यथा स्त्री व्यथ-भावे अङ्। १पीडायाम् २दुःखे च अमरः।

व्यध ताडने दि०पर०सक०सेट्। विध्यति अव्याक्षीत्। विव्याध विविधतुः। [२भेदने च।

व्यध पु० व्यध-अच्। १वेधे अमरः भावे अप्। २अङ्गीकारे

व्यध्व पु० विगतः अध्वा अध्वसमा०। कुपथे अमरः।

व्यप अपे चुरा०उभ०सक०सेट्। व्यापयति-ते अविव्यपत्-त।

व्यपदेश पु०वि+अप+दिश-घञ्। १कथने २संज्ञायां त्रिका०। ३व्याजे हेमच०। ४शब्दव्यवहारे च।

व्यपदेशिन् त्रि० तन्निमित्तकत्वादु विशिष्टोऽपदेशो यस्यो व्यवहारोऽस्यास्ति इति। शब्दव्यवहारविषये पदार्थे "व्यपदेशिवदेवस्थितम्" व्या० प०। व्यपदेशेन शब्दं वर्त्तते इति वति। कार्य्यं प्रति एकाकारव्यवहारेऽपि तत् कार्य्यं कर्त्तव्यमिति तदर्थः। [२उत्पाटने।

व्यपरोपण न० वि+अप+रुह-णिच्-ल्युट् रुह्य वः। १छेदने

व्यपरोपित त्रि० वि+अप+रुह-णिच्-क्त रुह्य वः। १छिन्ने २उत्पाटिते च। [२अङ्गीकारे ३निक्षिप्ते च।

व्यपाकृति स्त्री वि+अप+कृ+क्त-क्तिन्। १निराकरणे

व्यपाश्रय पु० वि+अप+आ+श्रि-अच्। आश्रये।

व्यपेक्षा स्त्री वि+अप+ईक्ष-अ। अपेक्षायां आकरणोक्ते अ० अपेक्षायां अपेक्षणे च।

व्यभिचार पु० वि+अभि+चर-घञ्। १निन्दिताचारे २स्त्रियाः परपुरुषसंगे ३संशय परस्परादृष्टे व्याप्यादि-प्रसिद्धे ४हेतुदोषभेदे च।

हेतुदोषभेदश्च अनैकान्तिकरूपः। "साधारणासाधारणानुपसंहारिणामन्यतमत्वं च अनैकान्तिकतत्त्वं" वि० सु० "आद्यः साधारणस्तु स्यादन्योऽसाधारणो मतः। तथैवानुपसंहारी त्रिधा नैकान्तिको भवेत्" भाषा०। "साधारणः साध्यवदन्यवृत्तिर्हेतुः। तेन च व्याप्तिग्रहप्रतिबन्धः क्रियते। यथासाधारणः साध्याभावाधिकरणो हेतुः। तेन साध्यवान्नाभावाधिकरणस्यग्रहः प्रतिबध्यते। तत्प्रतिबन्धे तु प्रतिहेतुः साध्याभावसाधकः। अत्र तु हेतुरेवेति विशेषः। साध्याभावसाधक एव साध्यसाधकत्वेन व्यवस्थितः दृष्टान्तविशेषोपस्थापकत्वात् विशेषः। तत्प्रतिपक्षः साध्याभावव्याप्यात् यथा। अत्रकृतानामाप्तत्वस्य साध्यस्य अवयवोप-